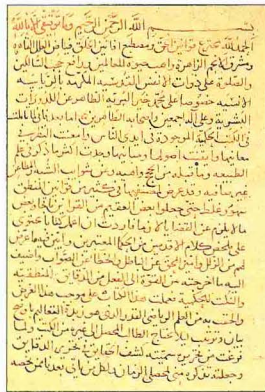

güçî adlı eserleriyle İslâm dünyasında pek az bilgine nasip olacak derecede büyük bir üne kavuşmuştur. Bu iki eserin ortak özelliği, asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmaları ve üzerlerine birçok şerh ve hâşiyenin yazılmış olmasıdır. 1. *Hidâyetü'l-hikme*. Klasik İslâm felsefesinin problemleri üzerinde bir çalışma olan eser mantık, tabiiyât ve ilâhiyyât şeklinde üç ana kısma ayrılmıştır. Muhtelif baskıları bulunan bu kitabın İstanbul başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde yazma nüshaları vardır (Brockelmann, *GAL*, I, 608-609; *Suppl.*, I, 839-841). Esere ne kadar çok değer verildiği, üzerine yazılan şerh ve hâşiyelerden anlaşılmaktadır. Bunların en meşhurları, Kâdî Mîr Hüseyin b. Muînüddin el-Meybedî (el-Meybüdî) el-Hüseynî ile (ö. 880/1475) Sadreddin-i Şîrâzî (ö. 1050/1640) tarafından yapılanlardır. Özellikle Kâdî Mîr şerhine birçok hâşiye yazılmıştır. Bu hâşiyelerin en önemlileri arasında Muslihüddin-i Lârî (ö. 979/1572), Nasrullah b. Muhammed el-Halhalî, Lutfullah b. İlyas er-Rûmî (ö. 929/1522), Pîr Muhammed b. Alâeddin Ali el-Fenârî ve Emîr Fahreddin el-Esterâbâdî (ö. 1040/1630) gibi ünlü bilginlerin hâşiyeleri zikredilebilir. Bunlardan Lârî'nin hâşiyesi üzerine İsmâil Gelenbevi (ö. 1205/1791) bir ta'likat yazmıştır. *Hidâyetü'l-hikme*'nin diğer önemli bir şerhi de Mevlânâzâde Ahmed b. Mahmûd el-Herevî el-Harziyânî'ye aittir. Bu şerh mantık kısmı hariç eserin son iki bölümü üzerine yapılmıştır. Mevlânâzâde'nin şerhine de birçok hâşiye yazılmıştır. Bunlardan kayda değer olanları arasında Hıdır Şah b. Abdüllatif (ö. 853/1449), Fâtih Sultan Mehmed döneminin ünlü âlimlerinden Hocaâzâde Muslihüddin Mustafa Efendi, Kadızâde-i Rûmî adıyla bilinen Mûsâ b. Muhammed ve Muhammed b. Mahmûd el-Vefâî'nin hâşiyeleri sayılabilir. Son hâşiye Hocaâzâde'ninkini tamamlar niteliktedir. Vefâî bu hâşiyeyi Vezir Ayas Paşa için yazmış ve 924 (1518) yılında tamamlamıştır. Ayrıca Mevlânâzâde'nin şerhi üzerine II. Bayezid'in hocalarından Selâhaddin'in de bir hâşiyesi vardır ki Hocaâzâde bazı noktalarda onu tenkit etmiştir. *Hidâyetü'l-hikme* üzerine yazılan, Emîrek Şemseddin Muhammed b. Mübarek Şah el-Buhârî, Sa'deddin Mes'ûd b. Muhammed el-Kazvîni ve Muînüddin es-Sâlimî'nin şerhleri de kayda değer görülmektedir. 2. *İşâgü'cî. er-Risâletü'l-Eşîriyye fi'l-mantık* adıyla da bilinir. Mantığın bütün konularını kapsamakla

birlikte son derece muhtasar bir eser olup medreselerde mantık alanında okutulan ilk kitap olması bakımından önemlidir. *İşâgü'cî*, mantıkçılar nezdinde en çok değer verilen, yine aynı derecede mühim birçok şerh ve hâşiyeye konu olan başlıca mantık kitaplarından biridir. Eser Batı dünyasında da ilgi duyulmuş, Latince başta olmak üzere bazı Batı dillerine tercüme edilmiştir (bk. İŞÂGÜCİ). 3. *Tenzilü'l-efkâr fi ta'dili'l-esrâr* (Nuruosmaniye, nr. 2662). Ebû'l-Ferec tarafından Süryânîce'ye çevrilmiştir. 4. *Keşfü'l-hakâ'îk fi tahrîrî'd-dekâ'îk* 663 (1264) yılında istinsah edilmiş bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Ayasofya, nr. 2453). 5. *Risâletü'l-bâhire fi makâletî'z-zâhire* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2566/3). 6. *Kitâbü'l-Metâ-lîf* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 7. *Kitâbü Beyânî'l-esrâr* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 8. *Telhîşü'l-hakâ'îk* (Köprülü Ktp., nr. 1618). 9. *Zübdetü'l-esrâr* (Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1210). 10. *Tehzîbü'n-nüket* (Âtîf Efendi, nr. 1604). 11. *Risâle fi Fesâdî'l-ebhâs elletî va'dâ'ahâ mübrizü'l-cedeliyyîn* (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2304/4). 12. *Risâle Müstemile 'alâ şemânî 'aşere mes'ëletin fi'l-ke-lâm...* Filozoflar, kelâmcılar ve çeşitli din veya mezheplere mensup olanlar arasında ihtilâf konusu olan on sekiz meseleyi halletmek maksadıyla yazılmış bir eserdir (Ragıp Paşa, nr. 1461). 13. *Merâşidü'l-makâşid* (Diyarbakır, nr. A 2021/2).

Ayrıca Muhammed Takî Dânişpejuh tarafından yayımlanan (*Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, sy. 72-73, s. 457-494) ve *Hidâyetü'l-hikme*'nin mantık bölümünün Farsça'ya tercümesinden ibaret olan *Mantıku'l-hidâye* ile Arapça *Risâle fi'l-mantık*'ı da zikretmek gerekir. Nâşir, bu son risâlenin Farsça bir tercümesinin bulunduğunu da bildirmektedir (Tahran Üniversitesi Ktp., nr. Ş. 5968).

Ebherî'nin
Keşfü'l-hakâ'îk
adlı eserinin
ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Ayasofya,
nr. 2453)

Astronomi. 1. *Muhtaşar fi 'ilmi'l-hey'e*. Astronominin temel problemlerini ihtiva eden eser yirmi iki bölümden ibarettir. 2. *ez-Zicü's-şâmil*. Ebû'l-Vefâ el-Büzcânî'nin aynı adı taşıyan eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. 3. *Risâle fi'l-us-şurûb*. 4. *Dirâyetü'l-eflâk*. 5. *ez-Zicü'l-mülâhhas. ez-Zicü'l-ihtisârî ve ez-Zicü'l-Eşîrî* adlarıyla da anılmaktadır (Sarton, II/2, s. 867; *Elr.*, I, 216-217). 6. *Mülâhhas fi Şinâ'ati'l-Mecisî* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2583).

Geometri. 1. *İslâhu Kitâbi'l-Uşukusât fi'l-hendese li-Uklîdis* (Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 596). 2. *Risâle fi Berkârî'l-makâtû* (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1706).

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Sînâ, *'Uyânü'l-hikme* (İbn Sînâ, *Resâ'il* içinde, nşr. Hilmi Ziya Ülken), Ankara 1953, I, 2-10; *Keşfü'z-zunûn*, I, 206-207; II, 969, 1028-2030; Muhammed Fevzî, *Seyfû'l-gullâb*, İstanbul 1284, s. 9-10; Suter, *Die Mathematiker*, s. 145-146; Edwin E. Calverley, "al-Abhari's *İşâghüjî fi'l-mantîq*", *The Macdonald Presentation Volume*, London 1933, s. 75-85; Brockelmann, *GAL*, I, 608-611; *Suppl.*, I, 839-844; a.m.f., "al-Abhari", *El²* (İng.), I, 98-99; Sarton, *Introduction*, II/2, s. 867; Nihat Keklik, *İslâm Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*, İstanbul 1969-70, I, 63-64; Ramazan Şeşen, *Nevâdirü'l-mahtûâtü'l-Arabiyye fi mektebâti Türkiye*, Beyrut 1975, s. 304-310; Mehmet Sadettin Aygen, *Büyük Filozof Esîrüddin Ebherî*, Afyon 1985; Nicholas Rescher, *Tetauvurü'l-mantıki'l-'Arabî* (trc. Muhammed Mehrân), Kahire 1985, s. 441-444; Abdülkuddûs Bingöl, *Porphyrios ve İsağojisi Üzerine*, Erzurum 1988, s. 28-29; Muhammed Takî Dânişpejuh, "Dü risâle der mantık", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, sy. 72-73, Tahran 1349, s. 457-494; Hamdi Ragıp Atademir, "Porphyrios ve Ebherî'nin İsağocî'leri", *DTCFD*, VI/5 (1948), s. 461-468; G. C. Anawati, "Abhari", *Elr.*, I, 216-217.

ABDÜLKUDDÛS BİNGÖL

EBHERİYYE

(الأهرية)

Ebû Reşid Kutbüddin el-Ebherî'ye
(ö. 572/1177)
nisbet edilen bir tarikat
(bk. TARİKAT).

EBİVERDİ

(البيوردی)

Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed
el-Ümevî el-Muâvî el-Ebîverdî
(ö. 507/1113)

Büyük Selçuklular devrinde yetişen
şair ve edip, ahbâr ve nesep âlimi.

Soyu Abdümenâf'a dayanan ve Emevîler'den Anbese b. Ebû Süfyân neslinden gelen Ebîverdî, yaklaşık 457 (1065) yılında Horasan'da Ebîverd yakınlarındaki Kû-

fen kasabasında doğdu. Tahsil hayatı hakkında yeterli bilgi yoksa da İsmail b. Mes'adet el-Cürcânî, Abdülvehhâb b. Muhammed b. Şehîd, Ebû Bekir b. Halef eş-Şirâzî, Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Semerkanî ve Abdülkâhîr el-Cürcânî'den okuduğu ve kendisinin de pek çok öğrenci yetiştirdiği anlaşılmaktadır.

Gençliğinde Bağdat'a gitti; orada halifelerin, sultanların ve devrin meşhur şahsiyetlerinin himayesine mazhar oldu. Bunlar arasında Halife Muktedî-Biemrillâh, oğlu ve halefi Müstazhir-Bilâh, Sultan Melikşah ve oğlu Sultan Muhammed Tapar, Vezir Nizâmülmülk ile oğlu Müeyyidülmülk zikredilebilir. Müeyyidülmülk'ün hizmetinde bulunduğu sırada halifenin veziri Amîdüddevle'yi hicvetmesi üzerine vezir onun Abbâsî halifesini yerip Fâtımî halifesini övdüğünü söyleyerek kendisini Muktedî-Biemrillâh'a şikâyet etti. Bunun üzerine Ebîverdî Hemedan'a kaçtı. Arap dili ve edebiyatındaki üstünlüğü sebebiyle Nizâmülmülk'ün oğlu Ziyâülmülk'ün tuğraîliğine getirildi. Ziyâülmülk'ün ölümü üzerine İsfahan'a giderek orada Pursuk'un oğullarının hocalığını yaptı. Daha sonra Sultan Muhammed Tapar tarafından müşrifü'l-memâlik tayin edilmeden önce kısa bir süre Bağdat Nizâmiye Medresesi Kütüphanesi'nin müdürlüğü görevinde de bulundu. 20 Rebîülevvel 507 (4 Eylül 1113) tarihinde İsfahan'da vefat etti. İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yan*'ında Ebîverdî'nin ölümüyle ilgili olarak verilen 557 (1162) tarihi müstensih hatası olmalıdır. İmâdüddin el-İsfahânî, Ebîverdî'nin Muhammed Tapar tarafından müşrifü'l-memâlik tayin edildiğinde sultanın huzurunda iken düşüp öldüğünü,

bunun da o devrin nüfuzlu şahsiyetlerinden Hatîr tarafından zehirlendiği şeklindeki değerlendirildiğini nakletmektedir.

Kaynaklar, Ebîverdî'nin çok güçlü bir hâfızasının bulunduğunu, edebiyat, nesep ilmi, gramer, lugat ve ahhârda çok geniş bilgiye sahip, belâgat ve inşâda mahir, güçlü bir şair, aynı zamanda iffetli, âdil, dindar ve izzetinefis sahibi bir kimse olduğunu, zaman zaman maddî sıkıntılar içinde yaşamasına rağmen kimseden bir şey istemediğini nakletmektedir.

Eserleri. Ebîverdî'nin nesep, tarih, şiir, şiir tenkidî ve hadis saharındaki on beş kadar eserinden günümüze iki tanesi ulaşmıştır. 1. *Dîvânü'l-Ebîverdî*. Ebîverdî divanını "İrâkıyyât", "Necdiyyât" ve "Vecdiyyât" adıyla üç kısma ayırmıştır. Divanın tamamı basıldığı gibi (Kahire 1317; Beyrut 1327; nşr. Ömer el-Es'ad, I-II, Dimaşk 1374-1375/1974-1975; Beyrut 1407/1987) bölümler halinde de yayımlanmıştır (*Muḳaṭṭa'âtü'l-Ebîverdî* | *Dîvânü'l-muḳaṭṭa'ât*, Kahire 1277); *Necdiyyâtü'l-Ebîverdî*, nşr. Muhammed b. Abdurrahman er-Rebî [Riyâd 1982]). Ayrıca "Necdiyyât" kısmı çeşitli âlimler tarafından şerhedilmiştir. Bunlardan biri de Osmanlı âlimi Muhyiddin Abdülmuhsin el-Kayserî olup şerhinin yazma bir nüshası mevcuttur (Brockelmann, *GAL*, I, 293). Ebîverdî'nin divanında yer alan bazı şiirler Esterâbâdî gibi çeşitli müellifler tarafından iktibas edilmiştir (*Bezm ü Rezm*, s. 20). 2. *el-Muḫtelif ve'l-mü'telif fi müştebehi esmâ'ir-ricâl*. Hadis ricâline dair olan bu risâle Mustafa Cevâd tarafından tahkik edilerek İbnü's-Sâbûnî'nin *Tekmiletü l'İkmâlî'l-İkmâlî* ile birlikte neşredilmiştir (Bağdat 1957; Beyrut 1406/1986).

Ebîverdî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Târîhu Ebîverd ve Nesâ, Ḳabsetü'l-'ac-lân fi nesebi Ebî Süfyân, Nüzhetü'l-hâfız, el-Müctebâ mine'l-Müctenâ fi'rricâl, Kitâbü Ebî 'Abdirrahmân en-Nesâ'î fi's-Süneni'l-me'sûre ve şerhi ğarîbihî, Ma'htelege ve telefe fi en-sâbi'l-'Arab, Ṭabaḳâtü'l-'ilm fi külli fen, Kitâbü kebîr fi'l-ensâb, Kevkebü'l-müte'emmil, ed-Dürretü's-şemîne, Şahletü'l-kâriḥ* (Yâkût, XVII, 243-244).

Memduh Hakkı, *el-Ebîverdî mümeşşilü'l-ḳarni'l-hâmis fi târihi'l-fikri'l-'Arabî* adıyla bir eser kaleme almıştır (Dimaşk, ts.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IX, 176-177; İmâdüddin el-İsfahânî, *Ḥarîdetü'l-ḳaşr: el-Kismü'l-'Irâkî* (nşr. M. Behcet el-Eserî), Bağdat 1375/1955, I, 106-107; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, XVII, 234-264; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, X, 284-285; a.mlf., *el-Lübâb*, III, 154-155; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 49-52; a.mlf., *el-Muḥammedün mine's-su'arâ* (nşr. Riyâd Abdülhamîd Murâd), Dimaşk 1395/1975, s. 41-46; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 444-449; Safedî, *el-Vâfi*, II, 91-93; Sübkî, *Ṭabaḳât*, VI, 81-84; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, XIX, 283-292; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 20; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 206-207; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, Kahire 1964, s. 427-428; *Keşfü'z-zunûn*, I, 282, 774; II, 1105, 1637, 1942; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, VIII, 21-22; F. Wüstenfeld, *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke*, Göttingen 1882, s. 223; Serkis, *Mu'cem*, I, 362; Brockelmann, *GAL*, I, 293-294; *Suppl.*, I, 447; a.mlf., "Ebîverdî", *IA*, IV, 6; a.mlf. — Ch. Pellat, "al-Abîwardî", *El²* (İng.), I, 100; Âğâ Büzûrg-i Tahrânî, *Muḣaffa'l-maḳâl*, Tahrân 1959, s. 389-390; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 216-222; A'yânü's-Şî'a, IX, 102-103; Seyyid Abdullah Envâr, "Ebîverdî", *Dânişname-i İran ve İslâm*, I/9, Tahrân 1976, s. 1146; L. A. Giffen, "Abîwardî", *Elr.*, I, 219-221.

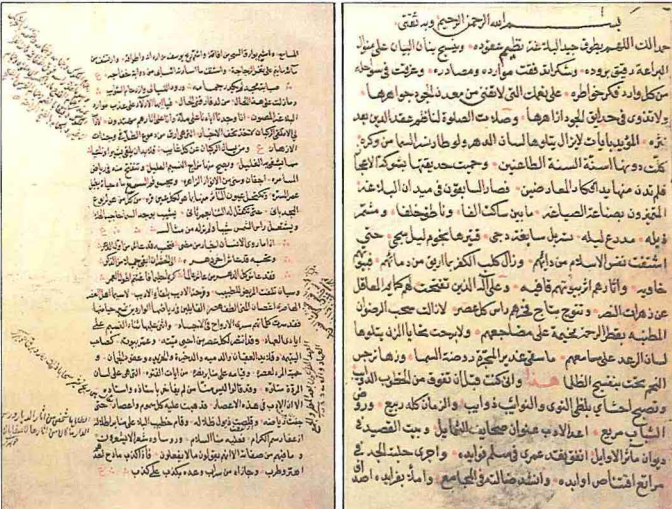
CEVAT İZGİ

EBKÂRÜ'L-EFKÂR

(İbkar al'ıkar)

Eş'ariyye âlimlerinden
Seyfeddin el-Âmidî'nin
(ö. 631/1233)
kelâm ilmine dair eseri.

Kısa bir mukaddime ile sekiz bölümden oluşur. Mukaddimede, ana konulardan biri olarak Allah'ın zâtî ve sıfatlarından bahseden, dolayısıyla dinî ilimlerin temelini oluşturan kelâmın en şerefli ilim olduğu, bu sebeple onu öğrenmenin büyük önem taşıdığı, ayrıca eserde müteahhirin ve müteahhirin döne-

Ebîverdî'nin divanının ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3772)